

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 33—36

Особливим чином організована пізнавальна діяльність — основна умова цілеспрямованого формування особистості. Своїм змістом і формою організації навчання виховує, тобто формує визначені властивості і риси особистості. Виховні можливості будуть результативними лише за умови врахування психологічних засад пізнавальної діяльності.

Навчання і виховання утворюють цілісне поняття освіти, яке є інтегральним педагогічним механізмом соціального розвитку індивіда. Саме через цей механізм суспільство реалізує прилучення його до здобутків власного виробництва, науки та культури з метою їх подальшого відтворювання та розвитку. Зважаючи на це, проблема морального виховання була і залишається надзвичайно важливою. Сьогодні це завдання в науковому плані конкретизується як вимога у розгалуженні досліджень щодо виявлення єдності навчання і виховання.

Єдність навчання і виховання ґрунтується на теоретичних поняттях “виховуюче і розвиваюче навчання”. Зміст цих понять знімає протиставлення процесів навчання і виховання, яке ще іноді зустрічається у педагогічному процесі. Лише при їх єдності і взаємопроникненні складається психологічна основа всебічного розвитку особистості.

На сьогодні достатньо наукових досліджень за конкретними питаннями психології особистості. Однак залишається актуальним завдання, з одного боку, вивчати і перевіряти психологічні умови і механізми цілеспрямованого формування визначених якостей особистості, а з другого, — вміти це здійснювати при комплексному підході до формування особистості.

Працюючи в цьому напрямі, психологи зазнають труднощів, створюючи адекватні методи, без яких не можна виділити, власне, дослідницькі аспекти психології виховання. Комплексний підхід до виховання передбачає взаємозв'язок і взаємоперехід різних форм життєдіяльності особистості. Тому існують труднощі у прослідковуванні їхнього внутрішнього взаємозв'язку, коли елементи однієї діяльності стають компонентами іншої.

Спробуємо психологічно осмислити виховні можливості пізнавальної діяльності.

Теоретичний аналіз здійснюватиметься в межах діяльнісного підходу до навчання, закладеного у працях Л. С. Виготського, А. Р. Лурія, А. Н. Леонтьєва та на сучасних у цій галузі дослідженнях О. І. Власової, О. В. Киричука, В. П. Кашенка, А. М. Прихожан та інших психологів.

Поняття про психічне як присвоєння індивідом історично сформованих здібностей і способів поведінки в наш час ще не є вихідною категорією для багатьох досліджень в галузі вікової і педагогічної психології. Тому відбувається розподілення педагогічного процесу на навчання і виховання, коли виявляються розрізненими основні характеристики діяльності: мораль та інтелект, почуття і теоретичне пізнання. Це добре розумів Л. С. Виготський, який писав: “Відрив

інтелектуальної сторони нашої свідомості від афективної, вольової сторони становить одну із основних і докорінних помилок традиційної психології” [3].

Спроба формувати мислення у відриві від афективної, вольової, потребнісно-мотиваційної сторони психіки, як показано у працях Л. С. Виготського, є свого роду абстракція, яка допускається лише на ранніх етапах розвитку психологічного пізнання і вимагає подальшого переборення. Це стосується і спроби описати потребово-мотиваційну сторону діяльності поза дослідженнями інтелектуальних операцій, що призводить до феноменологічної картини, або спонукає допускати “дорозумні”, “досвідомі” форми людської активності (інстинкти тощо).

Джерела моралі, детермінанти людської поведінки кореняться у соціальній дійсності. Тут потрібно насамперед враховувати, що етична сфера становить визначений вид діяльності, яку повинен засвоїти індивід. Ця сфера, як особливе явище людської культури, виконує у суспільстві визначені функції і завдання. Об’єктивні особливості етичної сфери становлять визначені вимоги до психологічних утворень, які лежать в основі етичної поведінки окремих людей і є ніби індивідуальним його механізмом.

Пізнавальна діяльність спрямована на засвоєння індивідом людської культури. Людська культура, або соціальний досвід, — це система діяльності, накопичена людством. Вона складається із кількох видів — виробничого, художнього, морального, правового. Засвоєння цих видів змісту і забезпечує можливість виконання індивідом усіх соціальних функцій. Для рівноцінного засвоєння цих елементів культури, зокрема, для формування моральної і правової свідомості, особистість за допомогою навчальної діяльності включається у систему суспільних відносин, у колективну діяльність. Оскільки моральні цінності і соціальні норми лежать в основі лише колективної діяльності людей, в якій виділені самостійні дії, то важливо враховувати той факт, що виникнення у діяльності самостійних дій є прями-

мим наслідком розвитку суспільних стосунків. У своїй генезі дія початково пов’язана зі ставленням індивіда до інших людей, до учасників спільної діяльності.

Незначний виховний вплив навчання іноді приховується в особливостях організації і функціонування навчальної діяльності. Вона здебільшого розглядається як інтелектуально-пізнавальна активність. Звідси і витікає зміст її мети — дати підростаючому поколінню необхідні для життя наукові знання і вміння. Навчальна діяльність штучно виокремлюється із системи інших видів діяльності і при цьому не враховуються її зв’язки з іншими видами діяльності. Як наслідок, навчально-виховні можливості самої пізнавальної діяльності знижуються. Тому необхідно виходити із того, що навчальна діяльність — це момент цілісного життя людини в період її розвитку. Взаємозв’язок всіх сторін цього життя — закономірність розвитку людини, яка є психологічною основою єдності і нерозривності її навчання і розвитку.

Виховний вплив вимагає врахування особливостей і характеру різних видів діяльності, в яких перебуває особистість. Психологічні закономірності підпорядкування і зміни окремих видів людської діяльності в процесі розвитку необхідно розглядати як основу успішного вирішення завдання щодо повноцінного формування особистості.

Особливим чином організована пізнавальна діяльність — основна умова цілеспрямованого формування особистості. Це стосується насамперед формування теоретичного мислення і світогляду, вміння навчатися, вільно оперувати теоретичними знаннями, формування свідомості й особистості в цілому.

Навчальна діяльність — це особлива розгорнута форма спілкування у системі “учитель — учень”, у процесі якої засвоюється людська культура. Така організація провідного типу навчальної діяльності відкриває можливість цілеспрямованого впливу на особистість, на формування потребнісно-мотиваційної сфери і системи мотивів особистості. Саме при такому розгляді навчальної діяльності можна говорити про справжній її виховний вплив. Інакше кажучи, потріб-

но формувати життєдіяльність особистості, тобто здійснювати управління ієрархічною системою діяльності в кожному її життєвому періоді.

Одним із серйозних недоліків навчального процесу є набуття знань, що включаються ними в систему дій, яка задається у формі теоретичних знань. Проте саме виховний вплив, засвоєні знання набувають у зв'язку зі здійсненням різних видів діяльності (саме їх дуже часто не вистачає). У цьому ракурсі знання входять у життя як органічна частина, а не як зовнішня умова в тісному взаємозв'язку з їх навчанням. Тому увага вчителя, викладача має спрямовуватися на пошук тих видів навчальної роботи, які формують суспільно необхідні властивості особистості.

Навчання, набуття знань виховують, цього не можна заперечувати. Але для того щоб знання виховували, потрібно виховувати ставлення до самих знань. У цьому сутність свідомого навчання [5].

Засвоюючи навчальні предмети, як і дістаючи будь-які знання, надзвичайно важливо, яке місце посядуть ці знання в людини. У навчальному процесі необхідно моделювати, створювати суспільні стосунки, в які б включалися учні, студенти, адже особистість є суб'єктом усіх суспільних відносин. Зрозуміло, що ці стосунки передбачають спільну кооперативну діяльність. Саме у ній, як вже було зазначено, можливе становлення у кожного із учасників ставлення безпосереднього предмета дії до мотиву діяльності, тобто утворення особистісного смислу.

Стосовно співробітництва і кооперації саме здійснюється обмін діяльністю [2]. Це — обмін між усіма учасниками навчального процесу. Хоча такий обмін допомагає здійснювати будь-яку діяльність людини, це завдання у психології тільки починає вирішуватися. Проведені експериментальні дослідження дають можливість зробити висновок, що обмін діяльністю у розвинутій формі можливий лише під час засвоєння теоретичних понять. Оскільки емпірично узагальнені способи дій орієнтовані на властивості наявної ситуації дії, поза цією ситуацією вони позбавлені якого-небудь

змісту і не можуть бути репрезентовані і відтворені.

Під час обміну емпірично узагальненими способами дії має місце, швидше, асоціація діяльності того, хто навчає, і того, хто навчається, ніж їх кооперація. Однак лише за умови кооперативної діяльності дії індивіда набувають нового змісту — спочатку об'єктивного, а потім суб'єктивного. Таким чином, емпіричний зміст накладає обмеження на обмін діяльністю.

Які ж форми суспільних стосунків у навчальному процесі? Це — різноманітні навчально-практичні ситуації, які повинні певним чином моделювати, відтворювати який-небудь момент майбутньої діяльності.

Отже, які основні особистісні якості формує навчальна діяльність?

1. Це, насамперед, соціальна зрілість, яка охоплює переборення соціальної інфантильності, потребу у відданості суспільству, іншій людині. За яких умов це можливо? Якщо учень чи студент уявляє собі, в яку сферу суспільної практики він може активно долучитися з отриманими знаннями, то це мотивує учіння і у відомій мірі формує його соціальну зрілість. Така якість формується у згаданих вище навчально-практичних ситуаціях, які моделюють реальну продуктивну діяльність.

2. У навчальній діяльності виховуються такі особистісні якості, як відповідальність один перед одним і за спільну працю. Ці якості є важливими для участі у трудовій і суспільній діяльності. Вони успішно формуються і в спільній діяльності, в якій також виховується готовність до взаємодопомоги. Під час співробітництва формується точка зору, вміння свідомо оцінювати свою діяльність з точки зору іншого.

У процесі пізнавальної діяльності відбувається також засвоєння визначених правил поведінки, які теж виступають одним із компонентів у структурі моральності людини.

Таким чином, своїм змістом і формою організації навчання і виховує, тобто формує визначені властивості і риси особистості.

Акцентуючи увагу на внутрішніх виховних засадах пізнавальної діяльності, слід брати до уваги те, що процес виховання по-

ширюється на весь соціум — спілкування з батьками, іншими людьми тощо. Характер цих стосунків залежить від успішного чи неуспішного виконання навчальної діяльності.

Отже, навчання здійснює виховну функцію тільки тоді, коли формує здібності кожного як особистості.

Література

1. Бруменская Г. В. Возрастно-психологическое консультирование / Г. В. Бруменская, О. А. Карабанова, А. Г. Лизерс. — М.: Просвещение, 1990. — 416 с.

2. Власова О. І. Педагогічна психологія: навч. посіб. / О. І. Власова. — К.: Либідь, 2005. — С. 213–246.

3. Выготский Л. С. Полное собрание сочинений: в 6 т. / Л. С. Выготский. — М.: Просвещение, 1980. — 584 с.

4. Кащенко В. П. Педагогическая коррекция / В. П. Кащенко. — М.: Просвещение, 1992. — 264 с.

5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. — М.: Просвещение, 1977. — 482 с.

6. Фурман А. В. Модульно-розвивальне навчання / А. В. Фурман. — К., 1998.

7. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / Под ред. И. И. Ильясова, В. Я. Ляудис. — М.: Просвещение, 1981. — 278 с.

Здійснено психологічне осмислення виховних можливостей пізнавальної діяльності, проаналізовано виховний вплив на особистість у процесі спеціально організованої за змістом і формою навчальної діяльності

Ключові слова: навчання, виховання, пізнавальна діяльність, виховний вплив.

Сделано психологическое осмысление воспитательных возможностей познавательной деятельности, проанализировано воспитательное воздействие на личность в процессе специально организованной за содержанием и формой учебной деятельности.

Ключевые слова: учеба, воспитание, познавательная деятельность, воспитательное воздействие.

Psychological understanding of educational possibilities of cognitive activity has been made and pedagogical influence on the personality in the process of specially organized educational activity according to the sense and form has been analyzed

Keywords: education, upbringing, cognitive activity, pedagogical influence.

Надійшла 23 лютого 2015 р.